

Олександр Мостяєв

Визначення місця українства у світовому цивілізаційному процесі

У статті подається визначення та характеристика цивілізаційного процесу. За вісьмома групами факторів характеризується місце українства у європейському цивілізаційному процесі.

The author of the article proposes the definition and characteristics of Civilization's process and characterizes after the eight groups of factors the place of the Ukrainians in the European Civilization.

Цивілізаційний підхід є одним із перспективних принципів аналізу сучасних соціокультурних процесів, особливо через те, що у глобалізованому світі, як і раніше, виразно репрезентують себе макроскопічні спільноти – цивілізації. У той же час він надає змогу українознавству розглянути українство у світовому цивілізаційному континуумі. Проте, аналіз місця українства у світовому цивілізаційному процесі залишається актуальним і мало розробленим. Провідним у цивілізаційному підході є *розгляд розвитку спільноти як процесу, що відбувається у контексті еволюції певної локальної цивілізації, визначення її місця у ній, логіки та структурних особливостей її трансформації*.

Хоча словосполучення «цивілізаційний процес» зустрічається у десятках джерел, однак самé визначення цивілізаційного процесу ще не достатньо розроблене. Поняття «процес» має декілька відмінних тлумачень: процес зміни, процес діяльності, судовий процес і т. ін. Під *процесом* у тому контексті, який нас цікавить, в українській мові розуміється послідовна зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь [2, с. 1179]. Цивілізаційний процес є одним із соціальних процесів, що охоплює деяку культурно споріднену сукупність суспільств. Поняття ж *соціальний процес* означає послідовну зміну станів у соціальних системах і підсистемах, соціальних інститутах та організаціях, соціальні зміни в динаміці [15].

За П. Сорокіним, «Соціальний процес – це будь-який вид руху, модифікації, трансформації, чергування або еволюції, коротше кажучи – будь-яка зміна даного досліджуваного об'єкта протягом певного часу, будь то зміна його місця в просторі, або модифікація його кількісних або якісних характеристик» [14, с. 294–295]. П. Штомпка визначає соціальний процес як послідовність соціальних подій (різноманітні стани соціального поля) [21, с. 30].

Тому теоретико-методологічною основою аналізу цивілізаційного процесу щодо конкретної спільноти є, по-перше, визначення її місця у певній субконтинентальній цивілізації, та, по-друге, застосування аналізу процесів для з'ясування основних закономірностей розвитку спільноти у контексті субконтинентальної цивілізації як її структурної одиниці. Це передбачає аналіз: а) зміни станів та виділення етапів соціокультурного розвитку; б) модифікації та трансформації соціокультурних явищ; в) послідовності соціокультурних подій. Інакше кажучи, йдеться про застосування метаісторичного, соціологічного та власне історичного методів.

Добре розробленими є метаісторичні принципи аналізу цивілізаційного процесу, застосовані А. Тойнбі. У його розумінні цивілізаційний процес це: 1) процес здійснення «життєвого циклу» локальних цивілізаціями – їхнє виникнення, піднесення, розвиток та занепад (при цьому деякі цивілізації, які він назвав недорозвиненими, занепадали вже на ранніх етапах); 2) процес породження одними цивілізаціями інших (дочірніх, сателітних) цивілізацій; 3) процес взаємодії споріднених цивілізацій або поглинення одних цивілізацій (як правило недорозвинених) іншими; 4) процес зміни поколінь локальних цивілізацій, який передбачає

загальне ускладнення та удосконалення соціокультурних характеристик цивілізацій у глобальному вимірі [17]. Таким чином, глобальний цивілізаційний процес є сукупністю локальних цивілізаційних процесів, котрі на ранніх етапах цивілізаційної історії відбувались ізольовано, а приблизно від осьового часу взаємодіяли і об'єднувались [23].

Концепція цивілізаційного процесу нині широко використовується як у західній науковій думці, так і російськими та українськими дослідниками.

Так, Ю. Пахомов та Ю. Павленко використовують наступне непряме визначення цивілізаційного процесу: «Розуміння цивілізаційного руху і сучасного стану людства передбачає його одночасне бачення в аспектах стадіальності, полілінійності та соціокультурної дискретності» [19, с. 5]. Тим самим цивілізаційний процес розглядається як послідовна зміна стадій, етапність, дискретно-континуальна трансформація. При цьому, власне, йдеться про визначення цивілізаційного процесу через його основні властивості: 1) стадіальність передбачає, що цивілізаційний процес проходить певні етапи соціокультурного розвитку, котрі мають своєрідні визначальні характеристики та можуть бути виділені як відносно дискретні хронологічні структури; 2) полілінійність передбачає множинність варіантів соціокультурного розвитку, які виражаються у найзагальнішому плані у відмінностях між західним та східним шляхами розвитку; 3) соціокультурна дискретність передбачає, що цивілізаційний процес реалізується у межах автономних, пов'язаних між собою одиниць історичного процесу, котрі розглядаються як локальні цивілізації [20, с. 5]. В іншій роботі Ю. Павленко визначає хронологічні рамки цивілізаційного процесу, який охоплює всі епохи розвитку суспільств виробничого господарства в цілому – пізню первісність та власне розвиток цивілізацій [13, с. 117].

Такий підхід підтримується більшістю українських та російських цивіліологів. Зокрема, його реалізовано у багатотомному виданні, монографії-підручнику «Цивілізації: теорія, історія, діалог, майбутнє», в якому російські дослідники Б. Кузик та Ю. Яковець розглядають процес динаміки у трьох іпостасях – глобальній, стадіальній і локальних цивілізацій, що мали різноманітні форми. У свою чергу, кожна із цих іпостасей характеризується своєю часовою динамікою, періодами піднесення, розвитку і занепаду.

У глобальній іпостасі цивілізаційний процес має послідовний зміст, закономірності, етапи та тенденції формування, багатоскладову структуру, форми і механізми взаємодії її складових частин та елементів.

Процес формування глобальної цивілізації, як вважає і більшість сучасних цивіліологів, розпочався у часи неолітичної революції і завершується у наші дні. Глобальні взаємодії розпочинаються від досить повільного поширення між спільнотами форм землеробства, скотарства, знарядь праці, продуктів ремесла та інших форм примітивного економічного обміну і еволюціонують через етап становлення світових релігій та глобальної культурної взаємодії у глобальний ринок та спроби створити світовий уряд.

У стадіальній іпостасі цивілізаційний процес являє собою послідовну зміну фаз формування та розвитку глобальної цивілізації, кожна з яких відрізняється соціокультурним ладом, чисельністю, структурою і динамікою народонаселення, ступенем впливу на природно-екологічні процеси, технологічними та економічними способами виробництва, суспільно-політичним устроєм. Ці фази ними визначаються як «світові цивілізації», які дослідники пропонують як альтернативу традиційному формаційному поділу. Автори виділяють неолітичну, ранньокласову, античну, середньовічну, ранньоіндустріальну, індустріальну та постіндустріальну «світові цивілізації».

Проте, така точка зору видається достатньо спірною. Так, під античною світовою цивілізацією вони розуміють сукупність усіх локальних цивілізацій, що існували у VIII ст. до н. е. – V ст. н. е. Втім, таке об'єднання досить різномірних суспільств під назвою «античні» навряд чи коректне, адже різниця між давньокитайським та античними суспільствами на декілька порядків більша, ніж між, наприклад, античним та ранньобуржуазними суспільствами Європи, а давньокитайське суспільство, у свою чергу, значно більше схоже на пізньосередньовічне китайське. Власне, європейська античність на китайське суспільство впливу не мала.

З іншого боку, з такої концепції випливає, що за останні 1,5 тис. років на теренах Європи змінилося чотири «світові цивілізації», але чіткі перехідні періоди між ними визначити достатньо важко. Адже між перерахованими світовими цивілізаціями не було таких глибоких соціально-політичних та культурних катастроф, як, наприклад, між часами античності та середньовіччя у Західній Європі або між епохами існування давньої Індської цивілізації (III – пер. пол. II тис. до н. е.) та пізнішої індо-арійської цивілізації, яка сформувалась у Південній Азії у XIV–XI ст. до н. е.

Нарешті, ще одне зауваження. Ми можемо говорити про перехід європейських суспільств до індустріальної цивілізації у більшості європейських суспільств, який охопив період від др. пол. XVIII до сер. XIX ст., у той час як суспільства іншого світу (крім Японії) переходили до неї вже у XX ст.

Тому, без сумніву, можна говорити про якісь етапи глобального цивілізаційного процесу, однак загалом для локальних цивілізацій ці стадії є асинхронними, а для «античної» стадії коректно подавати якусь іншу назву.

Третій вимір цивілізаційного процесу, на думку Б. Кузика та Ю. Яковця, – процес піднесення, розвитку, трансформації та занепаду локальних цивілізацій, а також зміни їхніх поколінь – виражає різноманіття та мінливість структури глобальної та світових цивілізацій. При цьому одні локальні цивілізації сходять з історичної сцени, інші з'являються, деякі – розділяються, інші – об'єднуються [9, с. 24–27]. Тому в ході цивілізаційного аналізу слід відштовхуватись від принципів виділення локальних цивілізацій, розбіжностей між східним і західним шляхами їх розвитку та, вже потім, від стадіальності світових глобалізаційних процесів.

Запропонована цими вченими модель постулює наявність ще двох ознак цивілізаційного процесу, які доречно також згадати:

- послідовність – закономірний системний розвиток, еволюція цивілізацій від одного стану до іншого, соціокультурне ускладнення, спричинене глобальними взаємодіями;
- багаторівневність – цивілізаційні зміни відбуваються у світовому, субконтинентальному, локальному, національному, регіональному масштабах.

Зокрема, видається суттєвою ознака багаторівневності цивілізаційного процесу. Дійсно, при вивченні історії вражає різниця між рівнем цивілізаційного процесу в різних регіонах планети у синхронному плані. Так, середньовічні африканські цивілізації Сахелю, Південної Африки та Америки суттєво відрізняються за рівнем свого соціокультурного розвитку та світовим значенням від сучасних їм цивілізацій Євразії. Вони відрізняються за ступенем розвитку політичних режимів, економічними показниками, культурним потенціалом. Африканські та доколумбові американські цивілізації не породили нічого, подібного до античної та середньовічної філософії Європи, до релігії юдеїв, християн, мусульман, індусів та китайців; філософські та наукові тексти, створені у межах азійських цивілізацій, і досі мають вагомому культурну цінність, у той час як світовою спільнотою від африканських та американських цивілізацій запозичені лише деякі мистецькі форми, образи та символи, а також деякі інші реліктові форми етнічної культури (включаючи фрагментарні релігійні вірування).

Тому, хоча цивілізаційний процес має світовий характер, однак у глобальному вимірі він виявляється лише у загальних рисах, які достатньо повно і завершено виявляють себе саме у межах локальних цивілізацій. У традиційній цивіліології основними одиницями цивілізаційного процесу вважаються локальні цивілізації. Саме у їхніх межах виникають і глобальні інновації, які із часом набуваються іншими цивілізаціями. Завдяки світовим релігіям, культурній, економічній та політичній взаємодії ці інновації об'єднуються у межах субконтинентальних цивілізацій (європейської християнської, мусульманської, індо-буддистської, далекосхідної). Тому стадіальна синхронізація локальних цивілізацій відбувається із певним часовим лагом, який у первісні часи сягав декількох тисячоліть (таким темпом поширювалось по світу продуктивне господарство [8, с. 70–85]), а в останні 500 років звузився до століття і зменшується ще завдяки посиленому процесу *глобалізації* – сутнісної взаємодії локальних цивілізацій, яка сприяє вирівнюванню їхнього соціокультурного та економічного розвитку. Локальні, субконтинентальні та світова цивілізації у контексті цивілізаційного аналізу співвідносяться як одиничне – особливе – загальне.

Відповідно до класичних концепцій М. Данилевського, О. Шпенглера та А. Тойнбі кожна цивілізація (або культурно-історичний тип, за М. Данилевським) здійснює самостійний незалежний розвиток, характеризується етапами зародження, піднесення, розвитку та занепаду. Цей цикл, у свою чергу, може сягати нижчого або вищого рівня розвитку, і чим вищим є такий рівень, тим більше можливостей для виживання цивілізації, більше переваг над цивілізаціями нижчого рівня, що часто призводить до поглинення «недорозвинених» (за А. Тойнбі) цивілізацій більш розвиненими.

При цьому, якщо ми синхронно порівнюємо розвиток цивілізацій Америки та Євразії, ми побачимо суттєву відмінність: перші з них декілька тисячоліть залишалися на рівні ранньочивілізаційних суспільств, що є результатом ізоляції та її гальмуючого впливу. Проте, така ізоляція з часом втрачається – із Великими Географічними відкриттями та поглибленням процесу глобалізації абсолютно незалежний розвиток цивілізацій стає неможливим, і тому чим вищим є рівень розвитку локальних цивілізацій, тим більше вони здатні взаємодіяти та брати участь у процесі глобалізації.

Таким чином, поняття цивілізаційного процесу можна застосувати до трьох різних рівнів. У застосуванні до конкретної спільноти цивілізаційний процес є закономірною

послідовністю соціокультурних подій, вона утворює локальну цивілізацію. У застосуванні до субконтинентальних цивілізацій цивілізаційний процес – це динаміка їхнього становлення, піднесення, розвитку та занепаду. У світовому масштабі цивілізаційний процес – це динаміка взаємодії субконтинентальних цивілізацій та поступового об'єднання їх в єдину глобальну цивілізацію.

Українство найбільш повною мірою можна вписати лише у європейський цивілізаційний процес, але з умовою, що останній слід вважати поліцентричним та диференційованим, оскільки його можна структурувати за принципом: центри – провінція – периферія – границя [5]. Коротко перерахуємо фактори спільного цивілізаційного розвитку України та Європи, розподіливши їх з урахуванням запропонованого російськими дослідниками визначення факторів спадкоємності цивілізації (розглянутого ними як соціальний генотип [9, с. 130–138]).

1. *Україна є частиною європейського субконтиненту*, східні межі якого проходять по Уральських горах та річці Ембі, південні – по Великому Кавказькому хребту, Чорному та Середземному морях. Географічний центр Європи, за однією з версій його обчислення, знаходиться в Україні – поблизу м. Рахова у Закарпатті. Інші методики обрахунку центру Європи розташовують його у Словаччині, Польщі, Литві та Білорусі, однак це також поблизу України. Географічно Україна разом з цими країнами (окрім Словаччини) розташована на субконтинентальному перехідку між Балтійським і Чорним морем, по якому проходить межа між Західною та Східною Європою. Ядром останньої є Східноєвропейська (Руська) рівнина. Уся Європа перебуває під впливом Атлантичного океану, що виражається у характері її клімату (морському або перехідному від морського до континентального, східна межа якого в основному співпадає із східною межею Європи), а також у тому, що більшість її річок належить до його басейну.

2. *Європейська цивілізація створена переважно індоєвропейцями* – греками, кельтами, романо-германцями, слов'янами, та – з невеликими домішками фіноугорців. Останні, будучи творцями трьох європейських націй (фінів, естонців та угорців), відіграли роль етнічного субстрату також у формуванні росіян. У той же час у межах європейської цивілізації існує розбіжність між мовами, котрі у минулому відігравали роль регіональних койне. У країнах Західної Європи це була латинська мова, і на ґрунті латинської абетки (похідної від давньогрецької) було створено алфавіти західноєвропейських народів. У Східній Європі та серед деяких народів Балкан її роль – перш за все як мови релігійного культу – відігравали грецька та старослов'янська. Це спричинило також відмінність в абетці ряду слов'янських народів (латиниця і кирилиця), втім кирилиця також походить від давньогрецького алфавіту. Але загалом українці як слов'яни та спадкоємці фонетичної давньогрецької абетки входять до етнолінгвістичного кола європейської цивілізації як її самобутня периферія.

3. Технологічно основою Європейської цивілізації було *богарне землеробство*, яке з давніх-давен практикували праслов'яни і, звісно, українці.

Починаючи із середніх віків, можна говорити про загальноєвропейську спільність ремісничьких галузей та ходіння у Русі та Україні в часи середньовіччя та раннього нового часу європейських монет (денарій, грош, солід) [22]. Спільність економічного простору в ранній новий час спричинила суспільну зацікавленість у технологічній модернізації, яка

розпочалася у XVI ст. в деяких країнах Західної Європи і до XIX ст. поширилась на всі європейські країни. Поширення мануфактур (від XIV до поч. XVIII ст.), потім промисловий переворот (др. пол. XVIII ст. – пер. пол. XIX ст.), індустріалізація (кін. XIX – пер. пол. XX ст.) були спільними етапами розвитку усіх суспільств Європи, включаючи українське. Україна була охоплена процесом модернізації з др. пол. XVI ст. і була прилучена до європейського ринку. Етапи модернізації України відстають від європейських не більше, ніж на 1–2 покоління (25–50 років) і загалом співпадають із ними за формою [11].

4. Проте, участь у європейському ринку спричинила специфічний для Центрально-Східної Європи процес – у той час як на Заході Європи феодальні порядки були демонтовані ще у XV ст., то тут країни зазнавали хвиль рефеодалізації. *Економічне піднесення ранньобуржуазної Європи*, зростання населення та підвищення у декілька разів цін на харчі призвели до зростання потреб у зерні та м'ясі. Це, у свою чергу, спричинило зростання *торговельно-виробничої активності у Центральної і Східній Європі*, зокрема серед землевласників Речі Посполитої. Процеси, що охопили ці країни, призвели не до просування їх у капіталістичному напрямку, але до рефеодалізації. Селянин юридично і фактично втратив свободу, був прикріплений до землі, втратив пільги і права звільнитися за гроші від натуральних оброків і відпрацювань [1, с. 220–225]. Україна зазнавала трьох її хвиль, і всі вони були пов'язані з експортом сільськогосподарської сировини до Західної Європи: у др. пол. XVI ст. у Речі Посполитій, у XVIII ст. у Російській імперії та у 30-ті рр. XX ст. в СРСР. Пов'язаність із європейським ринком та зумовлена цим соціальна специфіка також є свідченням периферійності положення українства в європейській цивілізації.

5. В Україні у XIII ст. сформувався певний тип *феодалізму*, який, однак, не був чотирирусним, як у цивілізаційних центрах Західної Європи. Це був переважно *двохрусний його варіант*, рівні якого утворювали князь та бояри-лицарі. Пізніше, у Речі Посполитій на той час вершиною соціальної ієрархії став військово-службовий стан – *шляхта*. Як закритий стан, вона юридично сформувалася у XIV–XVI ст. із соціально неоднорідних верств колишнього лицарства (боярства), мала майже тотальну владу в країні та відігравала провідну економічну роль. Вона, з одного боку, отримувала привілеї від держави, а, з іншого, прагнула позбавити будь-яку іншу верству можливості загрозувати її привілейованому становищу. Серед цієї шляхти були й полонізовані українці. Своєрідність цього стану, нехарактерного для Західної Європи, часто слугує приводом для відділення типу цивілізаційного процесу у Центрально-Східній Європі від Західної, проте власне феодалізм в його чотирирусній версії був поширений далеко не в усіх країнах Західної Європи (Франція, Північна Італія та Західна Німеччина, Англія), що не дозволяє постулювати його як однозначний критерій європейськості цивілізаційного процесу.

Протягом XVI–XVIII ст. в Україні з'являються елементи буржуазних відносин. Однак, загальні тенденції, що панували у тогочасному суспільстві, не дозволяють говорити про буржуазний розвиток, хіба що про появу його елементів у надрах феодального суспільства. Тільки у XIX ст. з промисловим переворотом та початком індустріалізації в Україні з'являються капіталісти, причому значна частина їх була не українцями – переважно росіянами, поляками та євреями [10, с. 254–255]. Національний український капітал уособлювали майже виключно поміщики, пов'язані

з російським торговельним капіталом, котрі орієнтувались на російсько-дворянську самодержавну систему. Української буржуазії було надзвичайно мало. Але *подібне характерно було і для більшості слов'янських націй Центрально-Східної Європи, де у соціальній структурі домінували селяни, а у політичній – бездержавність та автократія* [5].

Всі зазначені риси слід розглядати як ознаки периферійності цивілізаційного процесу, в якому перебувало українство.

6. *Державні системи, створені українцями, були типологічно близькі до європейських.* Києво-Руська держава була монархією, в якій провідну роль відігравала скандинавська династія Рюриків, і де був поширений правовий лад, типологічно схожий із європейським, однак створений на місцевому ґрунті. Римська система права тут не була поширена, та сам характер ладу, що передбачав систему комунікації правителів та суспільства (віче, наради) наближує його до європейського. Ця система була успадкована Галицько-Волинським князівством. Вхідження України до складу Литви та Польщі було політичним фактором поглиблення європеїзації, а система урядування Запорозької Січі (пряма демократія) була близька до такої в античних полісів. Гетьманщина, що була автономією у складі Речі Посполитої та Російської імперії, була типовим для тогочасної Європи становим політичним утворенням зі своєю Радою та виборністю голови уряду – гетьмана, що можна розглядати цілком у європейському демократичному руслі (подібно, наприклад, голландці обирали штатгальтера). Традиції європейської демократії бачимо в уряді УНР, і навіть у гетьманській владі за П. Скоропадського. Директорія та отаманські уряди часів Української революції 1917–21 рр. мали риси прямої і досить стихійної, але загалом європейської, демократії. Врешті, сучасна українська держава, попри авторитарні рецидиви, прагне бути європейською і правовою.

Вагомою рисою цивілізаційного вибору сучасної України є її домагання європейської інтеграції. Ця ідея популярна серед її населення, хоча у цілому відсоток прихильників вступу держави до Європейського союзу зменшився з 65,1 % у 2002 р. до 44,4 % у 2009 р., а кількість противників за той же період збільшилась з 12,9 % до 38,3 % [12].

7. *Ментальність українців, особливо – відсутність общинних рис, багато у чому наближена до європейської, зокрема для них характерний індивідуалізм, який подекуди межує з анархізмом.* Проте, певні риси анархізму були властиві окремим європейським народам на різних етапах цивілізаційного процесу – як слов'янам (словаки, серби), так і кельтам (ірландці) та романським народам (італійці).

Європейські народи найбільше споріднює християнство – європейська цивілізація ототожнювалась із християнською до XVIII ст. [5]. Втім, розвиток християнства супроводжувався диверсифікацією та формуванням цілого ряду конфесій, що слід врахувати як органічний етап цивілізаційного процесу.

Українці, живучи на периферії християнського світу, перебували на передньому фронті зони поширення християнства. У зв'язку з цим вони мали багато рис цивілізаційного прикордоння – фронтіру європейської християнської цивілізації, «точка зустрічі дикості та цивілізації» [24, р. 18]. Як фронтір Україна «відіграла почесну роль заборона європейської культури від азійських орд» – печенігів, половців і, особливо, монголо-татар [3, с. 14]. Типово фронтірною була козацька колонізація, природним об'єктом якої були Дике поле, Великий Луг та Причорноморський степ і яка хвилями здійснювалась від часів античності аж до початку XIX ст. Звідси – високий ступінь свободи від устоїв та тра-

дицій, від класових та станових умовностей, від державних та правоохоронних органів; індивідуалізм; схильність до авантюрного здобування капіталу (впритул до обману або грабунку); розвиток економіки вшир – за рахунок освоєння нових земель та ресурсів; відтягування з сусідніх країн соціально невдоволених; невизначеність, неусталеність, нестійкість, що відкривають широкий простір для самореалізації; функціонування за своїми власними законами [7], а також збереження архаїчних рис соціальної поведінки та організації, властивих до- або ранньокласовому суспільству, створення українством напівдержавних утворень, автономних, периферійних по відношенню до метрополій (Гетьманщина, Запорозька Січ). З таких позицій Україна розглядається як прикордоння європейської цивілізації, частина *Великого кордону* між Європейською та іншими цивілізаціями [4].

Проте у деяких концепціях цивілізаційного процесу виділяють окрему православно-християнську цивілізацію, до якої відносять і українство. Та, як видається, таке розділення не має під собою достатньо вагомих підстав. Попри розбіжності, між православ'ям і західним християнством існує більше спільного, ніж, наприклад, між ісламом та християнством, або ж християнством та індуїзмом. Справді, вже з VII ст. чинником європейської ідентичності було саме християнство, межі між ним та ісламом фактично були межею цивілізації [4]. В основі усіх напрямків християнства покладено одне Святе Письмо, одну моральну систему і навіть досить подібні ритуали, розбіжності ж існують переважно в обрядах та у тлумаченні християнського вчення – ортодоксальному, католицькому, монофізичному або протестантських.

До того ж, релігійна конфесія не може бути визнана єдиним критерієм виділення цивілізації, тим більше, європейської, з огляду на наступні факти:

- у XVIII–XX ст. європейські суспільства зазнали суттєвої секуляризації;

- у сучасних європейських суспільствах завдяки принципу відокремлення церкви від держави релігійний чинник відіграє другорядну роль, християнські принципи лише «беруться до відома», а більшість західних суспільств є багатокультурними і багатоконфесійними;

- у Конституції об'єднаної Європи (Договорі про заснування Європейського Співтовариства) про християнське коріння Європи не згадується.

Та і в багатьох інших цивілізаціях на сучасному рівні цивілізаційного процесу релігія дедалі більше стає лише одним із чинників цивілізаційної ідентичності.

Таким чином, не варто абсолютизувати релігійно-конфесійний чинник в якості провідного елемента розвитку цивілізацій (як це робив, наприклад, С. Гантінгтон [18]). Релігія є результатом цивілізаційного синтезу, але, по-перше, історично конкретна спільнота породжує або обирає релігію виходячи із засад власної духовності, а не навпаки. По-друге, конфесія не є фактором цивілізаційної ідентичності, інакше доведеться говорити точно як про православну, і про католицьку, протестантську, монофізитську, сунітську та шіїтську, тхеравадську та махаянську цивілізації. Або ж як оцінити цивілізаційну приналежність значної частини сучасних європейських та американських мусульман, які ідентифікують себе із американцями та європейцями, а не з мусульманською цивілізацією [6; 16]? Такий ідентифікації якраз і сприяє світський характер західних суспільств, які є відкритими та поліконфесійними, проте заснованими на ряді провідних цивілізаційних принципів. Власне, сучасний

цивілізаційний процес пов'язаний із появою все більшої кількості різноманітних вірувань і розширенням міжконфесійного діалогу, все більша кількість суспільств стають поліконфесійними.

На користь культурної близькості українців з Європою свідчать характер її літератури, мистецтва, традиційної філософії, укоріненої у неоплатонізмі, та пізніших способах філософського синтезу – філософії ноосфери В. Вернадського і його однодумців, близької до європейської філософії життя; українського варіанту неопозитивізму; створеного на теренах України східноєвропейського варіанту персоналізму (М. Бердяєв, Київська школа філософії) тощо. Наукові традиції від Києво-Могилянської Академії та НТШ до сучасних академічних досліджень, попри деяку вторинність, все ж розвивають принципи саме європейської науки. Індивідуалістична педагогіка, стилістична близькість українських архітектури, образотворчого мистецтва та літератури до європейських не викликають сумніву.

Сучасне європейське суспільство є світським і позаконфесійним у своїх провідних цінностях, що виражено у європейській Конституції. *Головними європейськими цивілізаційними принципами є релігійна терпимість, дотримання прав людини, усталене демократичне правління, правова держава, принцип науковості, поширений на освіту і соціальні відносини, постіндустріальна економіка, орієнтована на «владу знань», багатокультурність, соціальна ринкова економіка.* Проте дієвими залишаються деякі вищі християнські цінності, такі, як співчуття, благодійність і повага особистості. Попри світськість, європейська цивілізація все ж є спадкоємицею провідних християнських цінностей [5].

8. *Спільність історичної долі України з Європою* почала формуватись ще в античні часи, коли її Чорноморське узбережжя стало об'єктом колонізації давніх греків. Пізніше цей регіон увійшов у коло впливу Римської імперії. Зв'язки із Східною Римською імперією (Візантією) зберігались до XIII–XIV ст. У той же час з XI ст. почали розвиватися зв'язки із західноєвропейськими країнами. Найбільше відчуття спільної історичної долі із ними було у XIII ст. у зв'язку із протистоянням з монголо-татарами, коли Галицько-Волинське князівство шукало військових союзників у боротьбі із Золотою Ордою та вступало у дипломатичні союзи із західними державами. Відчуттю спільної долі сприяло включення українських земель до Великої Литовської князівства та, пізніше, Польщі у складі Речі Посполитої. У XVI–XX ст. на українців спричинили вагомий вплив такі європейські цивілізаційні феномени, як Відродження, реформація, просвітництво, романтизм, націоналізм, лібералізм, модернізм, імперіалізм, тоталітаризм. Ідея незалежності України у XX ст. також живилась відчуттям спільної долі з Європою. Хоча Відродження та просвітництво на православ'я мали найменший вплив, це можна пояснити периферійним його положенням у європейській цивілізації.

Хронологічно часовий відтинок інтенсивних контактів українських земель з Європою переважає часи культурної взаємодії України з Московією-Росією. Київська Русь, особливо після християнізації, стала частиною європейської цивілізації. Та і подальший розвиток виявляє переважно європейські шляхи її розвитку. Так, Галичина та Закарпаття перебували у колі західноєвропейських впливів (навіть якщо відраховувати від 1199 р. – формування Галицько-Волинського князівства) біля 750 років, в євразійському СРСР – лише 48; Волинь у європейських країнах (з перервою у 1793/95–1921 рр.) – понад 600 років, у Росії-СРСР – біля

170 років. Наддніпрянщина після 1132 р. 250 років перебувала у межах самостійних князівств. Потім Правобережна Наддніпрянщина розвивалась у межах західноєвропейських держав майже 400 років, а у межах Росії-СРСР – менше 300. Лівобережна Наддніпрянщина, навіть якщо вважати межовим 1654 р. – понад 275 років перебувала у складі європейських держав, 1654–1781 р. (127 років) мала протекторат або автономію, і лише менше 220 років входила до складу Росії-СРСР – цей строк ще менший, якщо врахувати 1917–1922 рр. Себто, хронологічно історична доля генетичних українських земель у спільності з Європою перевищує час єдності з Московією-Росією-СРСР. Лише Чернігово-Сіверщина, Східна та Південна Україна перебували більше часу в межах Росії-СРСР у порівнянні із західноєвропейськими країнами.

Попри це, не можна не відмітити широкі зв'язки України із Росією з XVI–XVII ст., яку, однак, чимало дослідників вважають східним відгалуженням європейської цивілізації. Московія була частиною християнського світу від самої своєї появи, і лише політичний вплив Золотої Орди надав її соціально-політичній системі орієнтальних рис. Проте вже Російська імперія за Петра I і пізніше – вступала у численні дипломатичні союзи із західними державами. Українці відігравали чималу роль у поширенні європейських впливів (перш за все, ідей просвіченого абсолютизму та світської освіти) у Російській імперії у XVIII ст. Найбільшого ж піднесення європейська роль Росії дістала у XIX ст. у зв'язку із розгромом Наполеона та піднесенням російської культури, яка почала розвиватись у європейському контексті [5].

Таким чином, цивілізаційний процес є закономірною послідовністю соціокультурних подій у розвитку українства, пов'язаних та узгоджених із розвитком субконтинентальної цивілізації. З огляду на перелік факторів спільного цивілізаційного розвитку України та Європи, українство розвивалося у контексті європейського цивілізаційного процесу. Проте, якщо оцінити його місце за перерахованими вісьмома групами факторів, то її можна розцінити як периферійно-пограничну частину європейської цивілізації.

1. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація: економіка і капіталізм / Фернан Бродель. – Том 2. Ігри обміну. – К., 1997. 2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпін, 2005. 3. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси / Михайло Грушевський. – Т. 1. – К., 1991. 4. *Дашкевич Я. Р.* Україна на межі між Сходом і Заходом (14–18 ст.) / Ярослав Дашкевич // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХІІ. – С. 28–44. 5. *Дейвіс Н.* Європа. Історія / Норман Дейвіс [пер. з англ. П. Таращук]. – К., 2008. 6. *Долгов Б.* Арабо-мусульманська діаспора во Франції: ісламська ідентифікація і світська демократія / Борис Долгов. – Режим доступу: http://www.perspektivy.info/oykumena/europe/arabo-musulmanskaja_diaspora_vo_francii_islamskaja_identifikacija_i_svetskaja_demokratija_2010-11-02.htm. 7. *Замятина Н. Ю.* Зона освоєння (фронтір) и ее образ в американской и русской культурах / Надежда Замятина // Общественные науки и современность. – 1998. – № 5. – С. 75–88. 8. Історія Європи. – Т. 1. – М., 1988. 9. *Кузык Б. Н., Яковец Ю. В.* Цивілізації: теорія, історія, діалог, майбутнє: В 2 т. / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец. – Т. I: Теорія і історія цивілізацій. – М., 2006. 10. *Лазанська Т.* Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Тамара Лазанська. – К., 1999. 11. *Мостяєв О.* Процеси трансформації та модернізації соціуму: світовий контекст та українські особливості / Олександр Мостяєв // Українознавчий альманах. – 2010. – Вип. 3. – С. 44–56. 12. Опитування: Чи потрібно Україні вступати до Європейського Союзу? (динаміка, 2002–2009) / Центр Разумкова. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=387. 13. *Павленко Ю. В.* Промисходження цивілізації: альтернативні шляхи / Ю. В. Павленко // Альтернативні шляхи цивілізації: Монографія. – М., 2000. 14. *Сорокін П. А.* Система соціології / П. А. Сорокін. – Т. 2. – М., 1993. 15. Соціологія: Посібник для студ. вузів / За ред. Городяненка В. Г.; Авт.: Городяненко В. Г., Васильєв В. В., Гілюн О. В. та ін. – К., 1999. 16. *Тлисова Ф.* Мусульмане в Америці: єсть ли проблема самоідентифікації? / Фатима Тлисова. – Режим доступу: <http://www.voanews.com/russian/>

news/america/Muslims-in-United-states-2010-12-09-111634919.html. 17. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / Арнольд Дж. Тойнбі [Пер. з англ. У 2-х т.] – К., 1995. 18. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Самюэль Хантингтон [Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова]. – М., 2003. 19. Цивилизационная структура современного мира: В 3 т. / Авт.: Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко, С. Б. Крымский и др. – Т. 1: Глобальные трансформации современности. – К., 2006. 20. Цивилизационные модели современности и их исторические

корни / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др. – К., 2002. 21. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка [Пер. с англ., под ред. В. А. Ядова]. – М., 1996. 22. Шуст Р. Нумизматика / Роман Шуст. – К., 2007. 23. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс [М.И. Левина (сост.), М.И. Левина (пер.), П.П. Гайденок (сост.)]. – 2-изд. – М., 1994. 24. America's Frontier Story. A Documentary History of Westward Expansion / Ed. by Martin Ridge, Ray Allen Billington. – Huntigton, 1980.

Микола Обушний

Партійна система країн Європейського Союзу в цивілізаційному поступі українства

В статті проаналізовано особливості партійної системи країн Європейського Союзу та її вплив на цивілізаційний поступ українства.

The author analyzes peculiarities of party system of the European Union and its influence on civilization progress of the Ukrainians.

Вказана тема, безперечно, є актуальною та маловивченою як у вітчизняній соціогуманітаристиці, так і в українознавстві. Причому це стосується обох взаємопов'язаних у визначеній проблемі аспектів – як самої партійної системи країн Європейського Союзу (ЄС), так і її впливу на цивілізаційний поступ українства.

Насамперед з'ясуємо, який зміст вкладається у збірні поняття «цивілізаційний поступ українства» та «партійна система країн ЄС».

Поняття «цивілізаційний поступ українства» у нашому контексті розуміється як європеїзація, тобто досягнення українством європейських стандартів життя тими, хто мешкає на теренах України, а також і тими, хто в силу різних обставин перебуває (постійно чи тимчасово) у країнах Європейського Союзу. Звісна річ, що умови європеїзації українців як у кожній окремо взятій країні ЄС, так і в Україні – неоднакові, і залежать вони від комплексу соціально-економічних, політичних та інших обставин, які позитивно чи негативно впливають на темпи і строки європеїзації, тобто цивілізаційного поступу українства. Під поняттям «партійної системи країн ЄС» розуміється інтегрована сукупність національних політичних партій країн-членів ЄС, партійних груп Європарламенту й загальноєвропейських партійних федерацій або європартій та взаємовідносин між ними, що склалися в політичній системі ЄС та на загальноєвропейському владному рівні.

Найактивнішими учасниками цієї системи є: Європейська народна партія (ЄНП), Партія європейських соціалістів (ПЄС), Європейська ліберально-демократична партія реформ (ЛДПР), Демократична партія народів Європи / Європейського вільного альянсу (ДПНЄ/ЄВА), Європейська демократична партія (ЄДП), Альянс за Європу (АЄН) та європартії «Демократи Європейського Союзу» (ДЄС).

У вітчизняній політології широко використовується таке поняття як «партійна система». Воно вживається для визначення національної партійної системи, під якою розуміється сукупність «...політичних партій різних типів з їх стійкими зв'язками і відносинами між собою, а також державою та іншими інститутами влади, характером, умовами діяльності, поглядами на базові цінності політичної культури суспільства та ступенем узгодженості цих поглядів у ході реалізації прийнятих ними ідеологічних доктрин, форм і методів практичної діяльності» [2, с. 243]. Один із засновників сучасної партіологічної науки М. Дюверже визначає національну партійну систему як «форми та умови» співіснування партій у даній державі.

Порівняльний аналіз критеріїв, що покладені в основу національної та наднаціональної партійної системи (ЄС) свідчить про їхню сутнісну тотожність. Помічені ж від-

мінності у «формах та умовах» співіснування партій не є сутнісними, тобто такими, що не заперечують їх внутрішні зв'язки. За основним своїм змістом такі відмінності знаходяться у площині зовнішніх зв'язків, які з поглибленням глобалізаційних та інтеграційних процесів країн ЄС поступово розмиваються, а відтак і межі між національними та наднаціональними партійними системами стираються.

Партійну систему країн ЄС сьогодні можна віднести (за класифікацією Дж. Сарторі) до багатопартійної системи поміркованого плюралізму, оскільки дві великі партії (ЄНП та ПЄС) на виборах змагаються за першість між собою, а згодом шукують підтримки у середовищі кількох менших партій (ЄЛДП, ЄПО, ДПНЄ-ЄВА, ЄДП та ін.), або ж утворюють коаліції між собою.

Проте, як свідчить досвід, створена у країнах ЄС багатопартійна система поміркованого плюралізму не зможе самостійно реалізувати свої програмні завдання на загальноєвропейському рівні без об'єднання зусиль з ідеологічно близькими партіями держав, членів ЄС. Остання, у свою чергу, вимагає розширення ідеологічного спектра всіх європартій за рахунок залучення інших ідеологій – консерватизму, лібералізму тощо.

Характерною особливістю післявоєнного розвитку країн Європи є їх поглиблена й усебічна інтеграція. «З континенту протистояння двох соціально-економічних та ідеологічних систем Європа поступово перетворюється у регіон стабільності, процвітання та співробітництва. ...Фактично ЄС є єдиним міжнародним інтеграційним об'єднанням, яке існує на континенті протягом майже півстоліття» [3, с. 3].

Одним із вагомих результатів такої інтеграції стало створення наднаціональної політичної системи країн ЄС, що тісно пов'язана з національними політичними системами, які й надають їй належну легітимність. Сьогодні значна кількість спільних політик (сільськогосподарської, екологічної тощо) у країнах ЄС регулюються не національними урядами, а європейськими інституціями, у яких політичні партії виступають їх центральними складовими. Ця тенденція засвідчує, що на зміну концепції «Європи націй», яку розробив Шарль де Голль, і яка до кінця 90-х років ХХ ст. була визначальною у політичному правлінні країн ЄС, приходить нова концепція «Європи партій», теоретичне обґрунтування якої належить відомим британським політологам С. Хіксу та К. Лорду. Відповідно концепції «Європи партій» європейська інтеграція залишає за національними урядами роль засобу правління, який підпорядкований технічним завданням, що визначається керівними органами ЄС. У цій ситуації уряди певною мірою втрачають політичну самостійність через зменшення кількості варіантів дій у межах